

David de Poel

**IK WIL
KONING
ZIJN**

**De lotgevallen van het genie
JOHANNES ESSER**

2024 Prometheus Amsterdam

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt dankzij de financiële steun van de Esser Stichting, www.esserstichting.nl.

© 2024 David de Poel

Omslagontwerp Jan van Zomeren

Omslagbeeld David de Poel, *Jan Esser* 2023, olieverf op paneel, 30 x 40 cm

Foto auteur Jeannette Huisman

Zetwerk Elgraphic

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 4827 0

1

Moeder Gods

Het is nog vroeg in de ochtend als er een boot vanaf Athene vertrekt en koers zet naar het Griekse eiland Kyra Panagia. Het is april 1937. Aan boord van het schip, de Niki, bevindt zich de Nederlandse plastisch chirurg, voormalig schaakkampioen en kunstverzamelaar Jan Esser, 59 jaar oud. Hij is in het gezelschap van de onderdirecteur van de Griekse Nationale Bank, een zekere Delendas, die de vierhonderd dunbevolkte eilandjes in de Egeïsche archipel als geen ander kent. Delendas heeft de bestemming uitgekozen.

Esser is op een bijzondere missie. Dat is ook de reden waarom er maar liefst drie journalisten meevaren om verslag te doen van wat er op het punt staat te gebeuren.

De afgelopen tweeënhalve maand heeft Esser in Athene doorgebracht om de Griekse overheid zover te krijgen dat ze hem geven wat hij wil hebben: een stuk grond waarop hij zijn vrijstaat, zijn instituut, kan vestigen. Al sinds 1920 droomt hij van een plek, het liefst een eiland, waar hij slachtoffers met ernstige gezichts- en andere verwondingen zou kunnen helpen. Als plastisch chirurg heeft hij in de Eerste Wereldoorlog ruim tienduizend soldaten ge-

opereerd. Soms ontbraken er delen van de schedel, de kin of een oogkas. Esser herstelde de ontbrekende onderdelen met door hem ontwikkelde technieken. Hij spreekt van 'structieve chirurgie', niet van 'plastische chirurgie', dat alleen iets wil verfraaien wat op zich goed is. Op papier bestaat zijn Instituut voor Structieve Chirurgie al tweeënhalf jaar. Esser heeft het in Parijs officieel opgericht in aanwezigheid van een aantal prominenten.

Sindsdien reist hij geestdriftig heel Europa door om structureel te opereren, lezingen te geven, maar vooral om steunbetuigingen te verzamelen voor zijn instituut. Hij heeft briefpapier laten ontwerpen en laat mensen daarop tekenen. Honderdnegentig van die lijsten heeft hij inmiddels verzameld. Daar staan de handtekeningen op van zo'n zeventig internationale topdoktoren en maar liefst veertien Nobelprijswinnaars onder wie Albert Einstein en Wilhelm Röntgen. Esser is op audiëntie geweest bij de staatshoofden van Frankrijk, Portugal, Spanje, Engeland, Italië, Joegoslavië en Nederland en heeft hun gevraagd hem een stuk grond te geven. Die gesprekken zijn stuk voor stuk afgeketst op zijn enorme eisenpakket: hij wil bijvoorbeeld geen enkele bemoeienis van de 'gever' en verlangt absolute financiële en politieke onafhankelijkheid, net als het Rode Kruis, en zelfs een eigen postzegel.

Maar in Griekenland schat hij zijn kansen hoog in. Verschillende keren heeft hij gedineerd met de jonge koning George II en diens zus Helena. In het begin waren ze sceptisch over zijn plannen, maar inmiddels zijn ze enthousiast. Hij heeft de belangrijkste chirurgen van Griekenland thuis bezocht en ook hen het belang van zijn instituut laten inzien. Hij heeft aan grote groepen artsen lezingen over zijn werk en zijn instituut gegeven. In diverse ziekenhuizen heeft hij zijn vakmanschap gedemonstreerd door uiterst ingewikkelde operaties te verrichten op de moeilijkste gevallen. Esser beloofde de patiënten dat hij slechts één operatie nodig had en maakte die belofte telkens waar. De Griekse

kranten schrijven uitgebreid over deze ‘Nederlandse wonderdokter’ die zich in een snel aanzwellende patiëntenstroom mag verheugen. De Nederlandse arts is beroemd, net als zijn instituut, dat op het punt staat werkelijkheid te worden. Niet onbelangrijk is dat hij de steun van het Griekse bedrijfsleven lijkt te hebben. Die zien een instituut voor structurele chirurgie op een van de eilanden wel zitten. Dat zal hun kassa doen rinkelen, dat kan niet anders.

Het eiland Kyra Panagia, wat ‘Moeder Gods’ betekent, heeft een oppervlakte van 28 vierkante kilometer. Er staan een klooster en wat losse huisjes op. Voor de rest is er ruige natuur, afgewisseld met wijngaarden en veldjes met kersen- en olijfbomen.

Na de lange tocht legt de Niki aan in het haventje. Het gezelschap wordt begroet door een handvol mensen: drie herders met hun gezinnen en twee monniken. De herders bieden hun gasten een maaltijd aan van kwark, roggebrood en geitenmelk. Zodra dat op is, nodigen de monniken Esser uit om hun klooster te bezichtigen. Esser stemt in, waarna ze een uur door prachtige natuur lopen. Ze worden omringd door helblauw water. Hij ziet witte stranden, twee haventjes: één aan de noord- en één aan de zuidkant. Een geschikte plek om een vliegveld aan te leggen ziet hij ook.

Het klooster ligt op een heuvel en is zo’n duizend jaar eerder gebouwd in opdracht van de Byzantijnse keizer Nikephoros II Phokas. De wandeling eindigt in het klooster, waar Esser opnieuw een drankje krijgt aangeboden. Hij drinkt het met tegenzin op. De vieze smaak probeert hij weg te spoelen met een glas water uit de heldere en frisse bron.

Esser is enthousiast over het eiland, maar zoals gezegd heeft hij nogal wat eisen en het is de vraag of de Griekse overheid hem daarin tegemoet wil komen. Koning George II ziet, dankzij Essers enthousiaste betogen tijdens hun gezamenlijke diners, het nut

van de vrijstaat in, maar jammer genoeg is hij niet degene die grote beslissingen als het weggeven van staatseigendom mag nemen. Die macht ligt bij dictator Metaxas.

Metaxas is op de hoogte van Essers plannen en heeft een van zijn ministers, minister Kotsias, opdracht gegeven met Esser te onderhandelen. Kort na Essers bezoek aan Kyra Panagia nodigt Kotsias Esser uit in zijn villa op het badplaatseiland Spetses om ongestoord in de rust van het vakantieverblijf de juridische kwesties te bespreken.

Essers eisen komen opnieuw uitgebreid aan bod: geen politieke en financiële inmenging van Griekenland. Hij wil geen belastingheffing. Wel een eigen postbedrijf met een eigen postzegel. Eigen paspoorten. Kortom: volledige onafhankelijkheid van Griekenland.

Minister Kotsias hoort het aan en stelt voor om het besprokene op papier vast te laten leggen door een Griekse jurist, zodat de juristen die verbonden zijn aan het instituut er vervolgens hun licht op kunnen laten schijnen. Na afloop verlaat Esser met een tevreden gevoel de villa.

Echter: minister Kotsias heeft dan wel de onderhandelingen gevoerd, het is nog steeds dictator Metaxas die beslist of Esser zijn vrijstaat krijgt.

Dat antwoord laat even op zich wachten en in de tussentijd reist Esser op en neer naar zijn gezin in Monaco.

Twee weken later is hij terug en ontmoet hij Metaxas in eigen persoon. Die gaat akkoord, maar heeft één voorwaarde. De dictator wil dat er twee Griekse agenten op het eiland worden gestationeerd.

Bijna twintig jaar van zijn leven heeft Esser in de verwezenlijking van zijn droom gestoken. Tienduizenden kilometers heeft hij ervoor gereisd, op harde banken in treinen geslapen, lezingen gegeven, moeilijke operaties verricht – vaak gratis, maar alles voor het goede doel. Honderden brieven aan prominente collega's ge-

schreven, met zijn handtekeningenlijsten geleurd, zijn huwelijk heeft eronder geleden, net als zijn gezondheid.

Nog niet eerder is Jan Esser zo dicht bij zijn droom geweest. Het enige wat hij nu hoeft te doen is zijn eisenpakket iets afzwakken en zeggen dat hij akkoord gaat.

2

Een paard in de gang

De drang om doelen te stellen en de gave om deze meestal ook te bereiken, moet Jan hebben meegekregen van zijn vader Johannes. Zo'n zestig jaar voor Jans ambitieuze reis naar Griekenland reed Johannes op zijn paard in de omgeving van Leiden. Hij was een ervaren ruiter en maakte vrijwel dagelijks lange tochten. In de buurt van Rijnsburg zag Johannes bij een boerderij een waterput, waar zijn paard zijn dorst zou kunnen lessen. Op het erf van deze boerderij liep het mooiste meisje dat hij in tijden had gezien. Ze had zachte, hemelsblauwe ogen onder fijne, bruine wenkbrauwen. Haar tanden stonden recht, keurig in een rij. Haar golvende haar was bruin. Ze was slank en Johannes schatte haar een meter zeventig, iets langer dan gemiddeld.

Ze deed niet haar best om indruk op hem te maken en dat was Johannes, die doorging voor een knappe man, niet gewend. Stadsmeisjes begonnen vaak te giechelen als ze hem zagen en probeerden hem dan te verleiden. Dit meisje niet en dat vond hij aantrekkelijk. Hij stelde zich voor, hoorde dat ze Jannetje Boekee heette en leerde dat ze aardbeien verkocht op de markt.

Johannes keerde de volgende dag terug om haar weer te zien.

Tot zijn teleurstelling trof hij alleen haar moeder, die hem verzocht weg te gaan. Maar Johannes liet zich niet afschrikken en ging naar de markt, waar hij al Jannetjes koopwaar opkochte.

De daaropvolgende dagen reed Johannes regelmatig langs de boerderij, met bloemen en andere cadeaus voor Jannetje en haar moeder, die Jut werd genoemd. Zij ontving Johannes beleefd, maar vroeg hem hen met rust te laten. Ze was ervan overtuigd dat een rijke, atheïstische jongen haar arme en gelovige dochter alleen maar verdriet kon bezorgen.

Judith Boekee-Meijvogel (1820-1913) had vijf kinderen, van wie er vier getrouwd waren. Haar man en de vader van de kinderen was Pieter Boekee (1821-1870). Hij stamde af van een naar ons land gevluchte hugenoot die zijn achternaam, Bouquet, had ver-nederlandst. Op het moment dat Johannes op het erf van boerderij De Klomp verscheen was Pieter al overleden.

Jut kon niet schrijven, maar wel lezen en bracht het grootste deel van haar vrije tijd door met het bestuderen van de Bijbel. Samen met Jannetje las en herlas ze de Heilige Schrift, waarbij ze langzaam de betekenis van de hoofdstukken en verzen analyseerde en besprak.

‘Ik heb een hekel aan rijke mensen,’ zei ze op een dag tegen Johannes. ‘De Here Jezus zegt dat een kameel eerder door het oog van een naald kruipt dan dat een rijke de hemel binnengaat!’

Net als Jannetjes moeder zag ook Johannes’ vader Martinus (1843-1891) niets in een huwelijk. Een aardbeienverkoopster uit Rijnsburg als schoondochter vond hij ver beneden zijn stand. Van zijn moeder hoefde hij ook geen steun te verwachten. Johannes stond er alleen voor, maar dat weerhield hem er niet van bijna dagelijks te paard naar Rijnsburg te rijden.

Martinus kon het huwelijk niet tegenhouden, maar eiste wel dat zijn zoon en toekomstige echtgenote ergens anders zouden gaan wonen. De familie van Jannetje wilde hij niet eens ontmoeten, zo erg keek hij op ze neer.

Op woensdag 3 november 1875 trouwde Johannes Fredericus Esser, 32 jaar, in Oegstgeest met Jannetje Boekee, 22 jaar. In een arbeiderswijk van Leiden, aan de Middelstegracht, kocht Johannes voor een bescheiden prijs drie kleine huisjes, die hij liet ombouwen tot één grote woning met een marmeren vloer. Achter het huis liet hij een groentetuin en een gewone tuin aanleggen, omheind door een schutting met glazen panelen. Ook liet hij er een paardenstal verrijzen. Voor zijn almaar groeiende boekenverzameling timmerde hij kasten.

Johannes deed zijn uiterste best om Jannetje een paar woorden Frans, Duits en Engels te leren en te interesseren voor kunst en muziek, maar ze had alleen oog – en oor – voor het geloof. Een erg gelukkig huwelijk was het niet. Nu en dan probeerde hij haar bij zijn leven te betrekken, door haar mee te nemen naar concerten en wandel- en boottochtjes met haar te maken. Maar het had geen zin: Jannetje wilde dat allemaal niet. Terwijl Johannes plezier had met zijn vrienden, zat zij thuis te vereenzamen, met als enige afleiding de twee kinderen die ze van haar echtgenoot kreeg.

Op 17 juli 1876 was dochter Betsy (Elisabeth Henriette) geboren en ruim een jaar later, op 13 oktober 1877 om drie uur 's middags, kwam er een zoon ter wereld: Johannes Fredericus Samuel, roepnaam 'Jan'. Als jongen was hij schraal en mager. Zijn blauwgrijze ogen konden zacht kijken als die van zijn moeder, dromerig als die van zijn vader en hard als die van zijn opa Martinus.

Zodra ze oud genoeg waren, nam Jannetje haar kinderen mee naar de hervormde kerk in Leiden. Jan genoot van de Bijbelse verhalen, verteld door dominee Ronkel. Vader Johannes ging uiteraard nooit mee. Hij was een toegewijd lid van de vrijmetselaars en vertelde thuis enthousiast over hun bijeenkomsten.

'Ik zal je niet dwingen om ook lid te worden,' zei hij soms tegen zijn zoon. 'Je moet het natuurlijk zelf willen.'

Maar Jan had die behoefte niet en zou die ook nooit krijgen.

Elke zomer huurde Johannes een vakantiehuisje met een koeplvormig dak net buiten Leiden. Betsy en Jan kregen ieder een stukje grond toegewezen, waar ze bloemen en groenten mochten zaaien.

Andere vakanties bracht Jan door bij zijn grootmoeder Jut in Rijnsburg. Ze spraken dan de hele dag met elkaar en ze vertelde hem alles over haar leven en de dorpsgenoten. Na elke maaltijd zette ze haar stalen bril op en las ze hem voor uit de Bijbel. Kleine Jan luisterde aandachtig.

Jut was netjes en precies. In de hal van het huisje stond altijd een rij glimmende pantoffels, want ze dulde niemand binnen met schoenen of klompen. De voorkamer was bedekt met een dun laagje wit zand, dat elke dag werd ververst. In de achterkamer lag een tapijt. Verder stonden daar een kast, een groot dressoir, een tafel – bedekt met een gebloemd tafelkleed – en stoelen. Tegen een muur stond een koperen wandklok.

Thuis was Jan een moeilijke eter; het liefst at hij alleen boterhammen. Grootmoeder Jut was zo'n goede kokkin dat hij alles wat ze maakte met smaak naar binnen werkte.

Hij vond het heerlijk op de boerderij van zijn oma, vooral omdat het leven daar zo verschillend was van het leven in de drukke stad. Jan sliep bij zijn grootmoeder in de bedstee, maar de nieuwigheid en vreemdheid van de omgeving maakten dat het altijd even duurde voordat hij in slaap viel. Dan luisterde hij naar het tikken van de klok en de zware ademhaling van zijn oma.

Jut stond elke dag om zes uur op en nadat ze haar toilet had gemaakt, zette ze het ontbijt klaar: stevig witbrood, dat ze in heel dunne plakken sneed. Jan was er dol op en at er gretig van, zoveel zelfs dat oma hem vaak waarschuwde dat hij ook nog wat ruimte in zijn maag moest overhouden voor de lunch. Hij waste zich bij de waterput, op de plek waar zijn vader enkele jaren eerder zijn moeder het hof had gemaakt.